

Laisvė, brendusi nelaisvėje

Šiomet, vasario 28 dieną, ant slenkščio tarp žiemos ir pavasario, būtume sveikinę etnologą, folkloristą, religijotyrininką, senojo lietuvių tikėjimo bendruomenės „Romuva“ vyriausiąjį krivį Joną Trinkūną 75-ojo gimtadienio proga. Deja, jis jau buvo peržengęs (sausio 20 dieną) kitą slenkstį, kad pagal savo tikėjimą galėtų atsisėsti šalia protėvių ant vėlių suoloelio. Dabar jau tik minėsime. Minėsime žmogaus, kurio vardas labai ryškiai įrašytas Lietuvos folklorinio ir visuomeninio sąjūdžio istorijoje, gyvenimo datas.

Jonas Trinkūnas gimė paskutiniaisiais pirmosios Lietuvos Respublikos laisvės metais – 1939-aisiais. Gimė Klaipėdoje, iš kurios lietuviai, ypač valstybės tarnautojai, turėjo pasitraukti, nes hitlerinė Vokietija paskelbė atsiimanti Klaipėdos kraštą. Tarp palikusiujų Klaipėdą buvo ir Trinkūnų šeima su naujagimiui. Grįžo į Kauną, kuriame buvo užaugę abu tėvai, kur tebegyveno Jono močiutės. Nuo tada prasidėjo gyvenimas močiučių globoje. „Mane išaugino močiutės“; – yra sakęs kalbėdamas apie savo gyvenimą¹. Tėvo, žuvusio karo metu, bemaž neprisiminęs, motina negalėjusi daug laiko skirti savo pirmagimiui, tad močiutės ir atstojusios jam abu tėvus.

Jos ir padėjusios miesto vaikui „patirti kaimą“. Suvalkietė močiutė, mamos motina, garsi Kauno siuvėja, kas vasarą išsiveždavo arba tiesiog išsiųsdavo traukiniu vaikaitį Marijampolės link, kur gyveno jos gausi giminė. Čia miesčioniuką pirmiausiai

1 Žr. <http://alkas.lt/2013/01/04/jonas-trinkunas-mane-isaugino-mociutes-i/>. J. Trinkūno nuotrauka taip pat imama iš interneto svetainės alkas.lt – G. K.

ir „pagavo kaimas“: džiūstančio šieno kvapas, abipus Šešupės gražiai, keliais balsais dainuojantys paaugliai, kone jo vienmečiai... Anuo metu dainai dar nereikėjo scenos. Žmonės dainavo ir dirbdami, ir ilsėdamiesi, netgi sėdėdami traukinyje, puškuojančiame tarp Kauno ir Marijampolės. Dainavo ir Jonas su bendramoksliais – per pertraukas tuometinėje Kauno 4-ojoje vidurinėje mokykloje. Daina jį lydėjo visą gyvenimą. Dainavo visur, kur tik nulikdavo laiko dainai, kartu su juo dainavo ir tie, kas buvo šalia. Paskutinė pagarba Lietuvos liaudies kultūros centro salėje, prieš išlydint į Rokantiškių kapines, jam taip pat dainomis išsakyta – visų, kurie vienaip ar kitaip buvo su juo susitikę, ėję, darbavęsi kartu ar bent jau kalbėjęsi.

Jono seneliai iš tėvo pusės buvo aukštaitiai. Močiutė, Veronika Barisaitė, kilusi nuo Daugailių (Utenos raj.), o Trinkūnų giminės šaknys – gretimoje Tauragnų parapijoje. Iš gimtojo krašto močiutė atsinešė daugybę aukštaitiškų pasakų apie ežere (Indrajo ar Tauragno?) nuskendusius aukso laivus, nepaprasto dydžio ir gudrumo žuvis, miškų gyventojus, padavimų, tikėjimų, burtų, kurie būdingi tik šio Aukštaitijos kampelio žmonėms. Močiutė mėgo ir mielai sekdamas pasaką apie karalaitį, susirengusį vaduoti Saulės, visų gyvų padarų karalienės. Kiek vėliau ši pasaka, užrašyta tuose pačiuose kraštuose, prie Salako, labai išpopuliarėjo – buvo išleista atskira knygele „Saulės vaduotojas“. Savo tėviškę, tėvus, brolius atsimindama močiutė nuolatos kartojo tikėjimą: negalima mušti gyvačių, nes jos – mūsų sesės... Šitas įsisąmonintas pagarbos gyvybei, darnos supratimas, atėjus laikui, Jonui Trinkūnui padėjo rasti bendrą kalbą su tauragniške farmacininke, habilituota daktare Eugenija Šimkūnaite, kuri labai daug pagelbėjo patardama, kaip rengti pirmąsias Rasos šventes, pati jose dalyvaudama, mokydama burti iš žolynų. Vėliau Vilniaus universiteto kraštotyrininkai ne kartą klausėsi garsiosios žolininkės paskaitų, kuriose ji kalbėjo apie daugelį archeologijos, mitologijos, antropologijos, etnokultūrinės patirties dalykų – niekur negirdėtų, stulbinamų, viliojančių, žadinančių smalsumą².

Nors atsigręždamas į praeitį, žvelgdamas jau subrendusio tyrėjo, mąstytojo, išleidusio keletą mitologijos ir religijotyros knygų, akimis, J. Trinkūnas pastebėjo, jog daugelio anuomet E. Šimkūnaitės dėstytų dalykų neteko aptikti jokiaje literatūroje, tačiau žavėjosi, kaip įtikinamai ji mokėjusi tai išsakyti. Juto pagarbą jos interesų universalumui, nes ir pats buvo iš tų, kuriems norėjosi suprasti, prisijaukinti, apglėbti visą pasaulį. Mokyklos metais šalia vadovėlių pūpsojo šūsnyš įvairių knygų: Vydūno visuomybės filosofija, Vaižganto šviesiai graudūs mintijimai, dailės albumai su Kazio Šimonio reprodukcijomis, naujausių mokslo bei technikos atradimų apybraižos... Vis dėlto, gavęs brandos atestatą, tetos padedamas išsirūpino siuntimą į Maskvos energetikos institutą, nes tada senuosius vandens malūnus keitė modernesnės hidroelektrinės, penkmečių ir septynmečių planuose jau buvo kalbama apie

2 Jonas Trinkūnas. Saulės žiniuonė, kn.: *Amžinai žydėk, Atminimo vyšnia: Knyga apie Eugeniją Šimkūnaitę*, Vilnius, 2006, p. 280–284.

Nemuno užtvankas palei Kauną. Aštuoniolikos metų jaunuoliui tai atrodė perspektyvu. Tačiau racionalų protą netrukus pergalejo romantiškoji dvasia – taip įtraukė didmiesčio teatrinis, muzikinis, dailės ir kitų menų pasaulis, kad po pusantrų metų susivokė, jog su akademinė kasdienybė šiek tiek sieja tik „Baltikumus“ – Pabaltijo studentų klubas, kuriam vadovavo labai iškalbingas, dar labiau dainingas K. A. Timiriazovo žemės ūkio akademijos studentas Romualdas Grigas (dabar – sociologas, akademikas). Regis, tada Jonas Trinkūnas suformulavo nuostatą visų pirma sau, o vėliau kartodavo ją ir kitiems: kiekvienas sąmoningas lietuvis pirmiausia turėtų studijuoti lituanistiką ir tik paskui, pasiklojęs tvirtus humanitarinius pamatus, galėtų dairytis kitokios specialybės. 1960 metais jis įstoja į Vilniaus universitetą, ten kartu su filosofu, vydūnistu Vaciu Bagdonavičiumi, poetu Antanu Masioniu, dramaturgu Antanu Gudeliu, literatūrologu Petru Bražėnu, prozininke Bite Vilimaite porą metų studijuoja lietuvių filologiją. Tačiau nerami jo prigimtis vėl sugundė bandyti neišbandyta – šįkart pasirinko tuo metu naują matematinės lingvistikos specializaciją. Dėstytojų atsirado net iš Armėnijos, o darbo baigusiam specialistui – nė su žiburiu... Kurį laiką darbavosi MA Fizikos ir matematikos institute registratoriumi prie milžiniškos, spintos dydžio, pirmosios elektroninės skaičiavimo mašinos BESM 2. Prie jos bedirbdamas suprato, jog laisva žmogaus dvasia ir ją išreiškianti kalba neįtilps į jokias schemas. Ta tema 1965–1966 metais kultūrinėje spaudoje netgi vyko įdomi diskusija tarp Tomo Venclovos ir Jono Trinkūno, kurią šiomet priminė žurnalistė Eglė Rindzevičiūtė³. Dėl pamatinio teiginio abu sutarė: problemų kelia ne besielė technika, o ją valdantys besieliai žmonės.

Studijuojant Universitete dar tęsėsi chruščiovinės epochos atšilimas, palankus etnokultūriniam sąjūdžiui. 1961 metais buvo įkurta Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, kuri lygiagrečiai su mokslo institutais ėmėsi organizuoti visuomenines kompleksines kraštotyros ekspedicijas. Reikšmingas įvykis buvo pirmosios kompleksinius krašto tyrimus apibendrinančios monografijos „Zervynos“ pasirodymas (1964). Studijų metais Vilniaus universitete telkėsi žygeiviai – kupini entuziazmo, veiklūs ir smalsūs Juozas Dapkevičius, Rimas Matulis, Tadas Šidiškis – Jono draugai ir bendražygiai. Jau diplomuoti filologai Antanas Danielius, Antanas Gudelis bei „humanitarinės sielos technokratai“ Romualdas Kalonaitis ir Jonas Trinkūnas 1967 metais įkūrė Lietuvos ir Indijos draugiją indoeuropiečių kultūrai, religijai, filosofijai pažinti. Studijavo Vydūno veikalus, klausėsi Antano Poškos, Jadvygos Čiurlionytės, kitų vyresnio amžiaus šviesuolių paskaitų. Svarbūs jauniems žmonėms buvo susitikimai su kalbininku baltistu Vladimiru Toporovu, ypač vertinga pažintis su Marija Gimbutiene, kurios „išdėstyti baltiškiosios kultūros faktai visiems buvo kaip didžiausias atradimas“; o „ir pati ji darė nepaprastą įspūdį –

.....

3 Eglė Rindzevičiūtė. Kibernetikos civilizacijos skeptikas, *7 meno dienos*, 2014, vas. 7.

buvo graži moteris, labai lietuviška, labai stipri, senovėje ją turbūt būtų garbinę kaip dievaitę“⁴. Ramuvos laikas atėjo po 1967 metais Kernavėje surengtos Rasos šventės, kuri buvo ne šiaip Jonų paminėjimas, ne žaidimas ir ne teatras... Kernavės Rasos – subtiliai išgyventos, tikros, šventos. 1967, 1968, 1969 metais į jas suplaukdavo kas kart vis daugiau jaunimo, ištroškusio gryno jausmo, švarios dvasios, teisingo sąlyčio su gamtos galiomis. Jono Trinkūno su bendraminčiais tiek iš senų raštų užuominų sulasioto, tiek intuityviai kurto Rasų šventės scenarijaus esminiai akcentai dabar jau taip giliai įsišakniję mūsų etnokultūros dirvoje, kad kitokius juos vargu beįmanoma būtų įsivaizduoti. Trečioji šventė imta slopinti, vaikyti, atseit, ji kenkianti gamtos draustiniui. Tačiau atgimimo dvasia jau buvo išlaisvinta. Po pirmosios Rasų šventės gimė ir Ramuvos idėja. 1969 metais nuspręsta telktis į tautinį sambūrį, kuris ano meto sąlygomis privalėjo šlietis prie Kraštotyros draugijos. 1970 m. kovo 4 d. įsteigta Vilniaus universiteto ramuva – Vilniaus miesto ramuvos padalinys. Pirmininku išrinktas Arvydas Šliogeris, tačiau visi senieji ramuviečiai teigia, jog idėjinis ir tikrasis vadovas buvęs Jonas Trinkūnas. Pirmoji universitetinė ramuviečių ekspedicija įvyko Dūkšose, Vilniaus rajone, 1970 metais. Joje dalyvavo Česlovas Kudaba, Vingaudas Baltrušaitis, Veronika Janulevičiūtė, Vacys Bagdonavičius, Marcelijus Martinaitis, Viktorija Daujotytė, Alfonsas Andriuškevičius, Sigitas Geda, Vladas Braziūnas ir dar pulkas entuziastų. Tverėčiaus ekspedicija 1971-aisiais daug ką iš esmės pakeitė Jono gyvenime. Čia atvažiavo dainingoji studentė Inija Rutkūnaitė, vėliau tapusi jo žmona ir pastarųjų keturių dešimtmečių visų sumanymų ir darbų bendražyge, su kuria užaugintos keturios dukros – Vėtra, Ugnė, Indrė, Rimgailė, sulaukta vaikčių Jorigės ir Skomanto. Žemyna, dukra iš pirmosios santuokos, taip pat artima tėvui – lituanistė, kanklininkė, muzikinių kompozicijų kūrėja, pernai išleidusi autorinę kompaktinę plokštelę. Tverėčiaus ekspedicijoje dalyvavo ir Venantas Mačiekus, vėliau ilgam perėmęs ramuvos vadžias. Už tą bendrą triūsą jiedu 1997-aisiais apdovanoti Valstybine Jono Basanavičiaus premija. V. Mačiekus prisimena:

1972 m. pavasarį „Ramuvos“ kūrėjas Jonas Trinkūnas paprašė manęs vadovauti vasaros ekspedicijai – juo domėjosi KGB ir jis baiminosi, kad dėl to nebūtų sužlugdytas ir „Ramuvos“ judėjimas. Trečiajai „Ramuvos“ ekspedicijai Sariuose (Švenčionių r.) vadovavau aš, J. Trinkūnas tik dalyvavo. 1972 m. rugsėjį į namus atėjo J. Trinkūnas su dabar žinomu poetu Vladu Braziūnu ir paprašė oficialiai vadovauti „Ramuvai“:⁵

Jonui Trinkūnui tuomet iš tiesų prasidėjo sunkūs išbandymai. Aspirantūros laikas baigėsi, o disertacija per aktyvų veikimą tautos labai dar nebuvo parašyta.

.....

4 Jonas Trinkūnas. Baltiškieji Marijos Gimbutienės tyrinėjimai – gyvybės versmė, kn.: *Marija Gimbutienė: ...iš laiškų ir prisiminimų*, Vilnius, 2005, p. 144.

5 Daiva Červokienė. Gyvenimas kraštotyros ekspedicijų ritmu, *Šiaurės Atėnai*, 2012, lapkr. 16.

Puikus pretekstas pripažinti, jog nesi tikęs akademiniam darbui. Tokiu atveju būdavo proga įsikišti saugumiečiams: asmuo buvo kviečiamas į KGB, jam pasiūloma bendradarbiauti, mainais pažadant galimybę pratęsti disertacijos rašymo terminus ir pagalbą įsitvirtinant akademinėje bendruomenėje. Tačiau Jonas Trinkūnas to pasiūlymo priimti „nesusiprato“. Tada ieškota sunkesnių įkalčių: prisiminta, kad per Rasas Kernavėje iššautos trispalvės raketos, palaikyti ryšiai su Kauno pasipriešinimo sąjūdžiu, gal netgi prisidėta prie Romo Kalantos protesto akcijos. Gandai, skleidžiami aplinkui, jau tautosakėjo... Pagaliau po gero pusmečio nežinios ir nerimo – teismo nuosprendis: žinojęs apie antitarybines organizacijas ir apie jas nepranešęs, užtat išmestinas iš Universiteto su vilko bilietu – be teisės įsidarbinti oficialiai. Beje, negaunančius darbo tada baudavo už... dykaduonivimą. Vasarą draugai iš tuometinio Kapsuko (dabar Marijampolė) pakvietė prisidėti prie akmenskaldžių. Kolūkiai statė karvides, reikėjo akmenų. Vėliau skulptorius Steponas Šarapovas priėmė pagalbiniuku, išmokė daryti paminklus ir antkapius. Būdavo kartais nepakeliamai sunku, tačiau vis tiek, nulikdamas laisvo laiko, ėjo per žmones, klausėsi jų pasakojimų, užrašinėjo dainas, pasakas, papročius ir tikėjimus. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne yra penki Jono Trinkūno sudaryti tautosakos rinkiniai: LTR 4077 (įvairiose vietovėse užrašytos dainos, sakmės, raudos, burtai, tikėjimai), LTR 4426 (1972 m. ekspedicijos Breslaujos apylinkėse, Baltarusijoje, medžiaga – 199 tautosakos vienetai; daugiausia sakmių, burtų, tikėjimų, yra dainų), LTR 5139 (1976 m. Ignalinos rajone surinktos sakmės, burtai, liaudies medicinos žinios). Du rinkiniai – iš Varėnos rajono: LTR 4538 ir LTR 4539 (pastarasis sudarytas kartu su Julija Trinkūniene 1971 m.). Beje, dėl meilės Dzūkijos žmonėms, didelio prieraišumo Žiūrų kaimui kai kas Joną laikė dzūku. Tačiau apie Žiūrų ir Mardasavo dainininkus jis išgirdo iš Norberto Vėliaus. Vilniaus universiteto kraštotyrininkai Žiūruose pirmą kartą apsilankė 1970-ųjų gegužę. Po studentų meninės programėlės kaimo žmonės – jauni, seni, vaikai – ir patys uždainavo. Rudenį čia surengta ir ekspedicija. Jos dalyviai prisirašė pilnus sąsiuvinius dainų, o Jono Trinkūno paakinti dainininkai rinkosi vis dažniau ir dažniau, kol galiausiai susibūrė etnografinis Žiūrų ansamblis, kuris jau 1971 metų vasarį pirmą kartą koncertavo žiūrovų pilnutėlėje Vilniaus universiteto Didžiojoje salėje. Buvo tas laikas, kai folkloro sąjūdis skleidėsi itin veržliai: visi, kas tik laikė save tikru lietuviu inteligentu, mielai klausėsi ir mokėsi senųjų dainų, skubėjo į ekspedicijas, žygius po Lietuvą mokyti per šimtmečius išlaikyto tautos išminties paveldo. Vilniečiai ėmė dainuoti ir žiūriškių dainas, važinėjo į Žiūrų kaimo šventes. Tai buvo galinga paskata subrukti ir kitiems dainingiems Dzūkijos kaimams. Antai daugelio Vilniaus folkloro ansamblių mylėtas, Dėde Juozu meilčiai šauktas Juozas Averka prisipažino, kad jo ambicijas smarkiai užgavo tai, jog Žiūrai Jono Trinkūno dėka aplenkė jo mylėtus Marcinkonis. Bemat nulėkęs gimtinėn „atkurti“ kaimo garbės. Per porą

metų Dzūkijoje susikūrė keliolika etnografinių ansamblių: Marcinkonių, Kriokšlio, Perlojos, Kibyšių... Jie buvo kviečiami koncertuoti sostinėje, Lietuvos televizijoje ir radijuje. Dzūkų sėkmė kėlė šviesų pavydą ir norą sekti jų pavyzdžiu kitų Lietuvos regionų dainininkams. Tai buvo pirmieji akmenėliai, išjudinę visą folklorinio sąjūdžio laviną. 1974 metų gegužę Vilniaus Kalnų parke įvyko pirmasis folkloro festivalis „Skamba skamba kankliai“, nuo tada festivalių ir folkloro ansamblių vis gausėjo. Anot Jono Trinkūno, liaudies daina išreiškia ją dainuojančių žmonių dvasią. Arčiau susipažinęs su Žiūrais, jis supratęs, kad tik dainuojantieji yra laisvi, drąsūs, tikri lietuviai.

Toks jis pats išliko per visą gyvenimą – laisvas, dainuojantis, lietuviškos širdies. Abu su Inija sudėjo didelį dainų kraitį Vilniaus universiteto ramuvai. Gerą ketvirtį amžiaus besikeičiančios studentų kartos ekspedicijose ir vakaronėse perduodavo vieni kitiems aibes iš jų išminktų Dūkštų, Sarių, Tverečiaus, Žiūrų melodijų⁶. Trinkūnų šeima visada labai mėgo jaunimas. Užsukdavo pasikalbėti su Jonu apie gyvenimo prasmę, senosios baltų kultūros vertybes, kartu padainuoti. Iš tokių susibūrimų 1988 metais gimė apeiginio folkloro grupė „Kūlgrinda“, kurios diskotekoje – viena kasetė ir septynios kompaktinės plokštelės⁷ su tarp kitų tebeskambančiu ir skambėsiančiu Jono Trinkūno balsu.

Gražina Kadžytė

.....

6 Kai buvęs ramuviškis, Klaipėdos universiteto profesorius Rimantas Sliužinskas kaip etnomuzikologų studijų metodines priemones sumanė išleisti populiarių dainų rinkinėlį, padedamas studentiškos jaunystės bendražygių, išsiaiškino, jog daugiausia mėgtų, ilgam įsiminusių dainų yra iš Jono ir Inijos Trinkūnų užrašytų, dainuotų ir kitiems perduotų dainų (žr. *Subatėlės vakarėlių: (Mūsų dainos – 1)*, parengė R. Sliužinskas, Klaipėda, 1998; *Už jūrių marelių: (Mūsų dainos – 2)*, parengė R. Sliužinskas, Klaipėda, 1998).

7 „Kūlgrinda“, MC, 1996; „Ugnies apeigos“, CD, 2002; „Perkūno giesmės“, CD, 2003; „Sotvaras“ (su Doniu), CD, 2003; „Prūsų giesmės“, CD, 2005; „Giesmės Saulei“, CD, 2007; „Giesmės valdovui Gediminui“, CD, 2009; „Giesmės Žemynai“ (su Doniu), CD, 2014.